

високим відсотком населення етнічних меншин. Недослідженим залишається голод окремих народів РСФСР, включно з росіянами. Відомо, що сталінський режим дозволяв деяку допомогу з Німеччини німецьким колоністам та з Америки — жидівським аграрним поселенням. Врешті треба дослідити це селективне допущення сталінською владою зовнішньої допомоги та визначити його значення для осмислення українського геноциду.

### Summary

The article analyzes the 1948 United Nations Convention on Genocide and examines its applicability to the Ukrainian famine of 1932-1933. It was previously known that the mass starvation of Ukrainians resulted from exorbitant grain procurements, and subsequent punitive confiscations of other foodstuffs. Recently declassified Soviet documents make it clear that this destruction of human life was intended. The Communist Party's policy of "indigenization" of Soviet rule in the Ukrainian milieu took the form of cultural "Ukrainianization". Ukrainianization stimulated national revival in the Ukrainian SSR and among the 8,000,000 Ukrainians living in the Russian SFSR, especially the predominantly Ukrainian Kuban region. Stalin decided to break the backbone of the Ukrainian nation by starving to death a significant portion of the Ukrainian farmers and decimating the Ukrainian cultural, social and political elites. Ukrainianization was replaced by slow Russification in the USSR and completely abolished in the RSFSR.

*Г. Т. Капустян*

## ДОКУМЕНТИ ІЗ ФОНДУ СТАЛІНА ПРО ОБСТАВИНИ ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ В УКРАЇНІ (1932-1933 рр.)

Сучасне українське суспільство, яке з великими потугами торує свій шлях до громадянського майбутнього, потребує правди про своє минуле. Особливо важливими залишаються болючі теми, які зачіпають історії багатьох конкретних родин, а в Україні — коли б не кожному.

Суспільна тиранія, яка відходить, чіпляється за минуле, гальмує шлях до майбутнього. Історична наукова громадськість дочекалась кінця "доархівного" періоду. Здавалось, нарешті, архіви відчинили дослідникам двері своїх таємниць. Насправді радянська державницька система утаємничувала наслідки власних злочинів, сліди яких губляться у державних і відомчих архівах Російської Федерації. В силу різних обставин українським дослідникам залишається не просто отримати потрібну інформацію для професійної діяльності із окремих фондів московських архівів, а з архіву Президента Російської Федерації і взагалі неможливо.

Поставимо собі за мету спробу аналізу документів, які виходили від вищого політичного керівництва СРСР стосовно голоду 1932-1933 рр. в Україні, зокрема вказівок "вождя".

У фонді Сталіна, що у Російському архіві соціально-політичної історії (РДАСП), відклалися унікальні історичні документи, які несуть важливу суспільно-політичну інформацію щодо резонансних тем, зокрема голодомору в Україні: причини, організацію, наслідки. Нашу увагу привернули шифротелеграми, які практикували у спілкуванні представники вищого державного політичного керівництва до Сталіна, і, навпаки, Сталіна до них. За звичай, шифротелеграми — короткі, які часто надсилались з Центру на місця, і з місць до Центру, з метою миттєвого вирішення того чи іншого питання. Шифротелеграма, як вид документу, мала обов'язковий формат: джерело походження (від кого надсилалася документ), дата і час послання, підпис особи, яка надсилала шифротелеграму. Звертає на себе увагу змістовий характер шифротелеграм. До Центру переважно надсилались у формі прохання, оперативної інформації (інформували дуже обережно про стан справ на місцях). Шифротелеграми, що надсилались з Центру на місця — носили, за звичай, заборонний або "моралістичний" характер.

Особливо активізовувався шифрообмін під час перебування генсека Сталіна на відпочинку у Сочі. У той час, коли Україну морили голодом, Сталін з державної дачі засипав шифротелеграмами центральне керівництво України, жорстко вимагаючи виконання хлібозаготівельних планів.

5 листопада 1932 року до ЦК ВКП(б) секретар ЦК КП(б)У Хатаєвич надіслав шифротелеграму з проханням направити в Україну товари першої необхідності, яких катастрофічно потребували люди: "Для успішного виконання плану хлібозаготівель, стимулювання важливих культур, ЦК прохає зобов'язати НКлегпром НКважпром негайно відвантажити спеціальними маршрутами в рахунок плану України IV кварталу бавовняних тканин по цінам 1930 року планового фонду на 14 млн. крб., комерційного фонду на 2,5 млн. руб., хусток на 2 млн. крб. галош на 1 млн. крб. планових і на 1,5 млн. крб. комерційних.

Прошу дати вказівку ОДПУ і НК шляхів сполучення забезпечити якнайшвидше проходження товарів з розрахунком прибуття на Україну 15 листопада.

Секретар ЦК КП(б)У

Хатаєвич" [1, арк.21зв.].

Відповідь Сталіна з цього приводу була такою: "Харків. ЦК КПУ. Хатаєвичу.

У відповідь на Вашу шифровку щодо ввозу товарів на Україну повідомляється, що ЦК ВКП(б) обговорює питання про заборону ввозу товарів для українського села доти, доки Україна не розпочне чесно і акуратно виконувати скорочений план хлібозаготівель (курсив авт.). Результати обговорення будуть повідомлені.

15.30 год. 8 грудня 1932 року.

Й. Сталін". [1, арк.20].

Цього ж дня о 17.45 год. Надійшла шифротелеграма за підписом Сталіна і Молотова, у якій повідомлялося про остаточне рішення щодо важливого для України питання: "Харків: Косіору, Хатаєвичу, Чубарю, Терехову, Кузьменку. ЦК ВКП(б) і РНК доводить до відому РНК України і ЦК КП(б)У, а також обкоми і облвиконками України, що з цього часу *призупиняється відвантаження товарів для сіл усіх областей України до того часу поки колгоспи та індивідуальні селяни не розпочнуть чесно і добросовісно виконувати свій обов'язок перед робітничим класом і Червоною Армією у справі хлібоздачі* (курсив авт.) і не буде, таким чином, організований партійними і радянськими організаціями України дійсний перелом у хлібозаготівлях.

Молотов, Сталін". [1, арк.22].

Шифротелеграма-відповідь – свідчення обструкції політичної, економічної для "неслухняної" України. Та що там заборона ввозити для України "мануфактуру" (так селяни називали необхідний для себе нехитрий крам) у порівнянні із зумисним прагненням забрати в українців рятівне зерно.

Відомо, що на весну 1933 року в Україні залишався так званий "непфонд" ("неприкосновенный фонд"). Українське керівництво просило 19 травня 1933 року союзний Центр, зокрема Сталіна, дати дозвіл на "розбронювання" цього "непфонду": "...у зв'язку з тим, що основна маса хліба на Україні заброньована у непфонді, Україна відчуває деякі труднощі із постачанням хлібу. Ці труднощі будуть зняті шляхом використання нами частини непфонду" [2, арк.128]. Шифровка-відповідь з цього приводу була досить категоричною: "Дніпропетровськ – Хатаєвичу. 19.05.33р.

Використання особливого державного фонду на потреби загального постачання вважаю недоцільним...

Сталін" [2, арк.127].

І лише 29.05.1933 р. надходить шифротелеграма: "Дозволяємо із наданої Постановою ЦК від 28.05.33р. 300 тис. пуд. проддопомоги використати до 30 тис. пуд. для постачання робітників і спеціалістів МТС і МТМ.

Сталін, Молотов." [2, арк.139].

Навіть у драматичній ситуації для України весною 1933 року, про що йдеться у сталінських шифровках, ще можна було б зарадити і врятувати мільйони людських життів. Ще живими залишалися на той час і родичі авторки цих рядків, які загинули голодною смертю у червні 1933 року... Україну було покарано за непоступливість, за небажання віддавати за безцінь вирощений хліб і таким чином примножувати здобутки советської імперії.

Про усвідомлення політичними діячами СРСР заделегідь катастрофічних наслідків примусових хлібозаготівель ще у 1929 році, свідчать листи Сталіна до своїх соратників і навпаки соратників до Сталіна. Лист Сталіна – Варейскісу, Шеболдаєву, Мухамеддінову, Хатаєвичу, Сирцову, Ейхе від 25 січня 1929 року: "Справи з хлібом – у нас неблагополучні. Північний Кавказ і Україна через частковий неурожай значно скоротили хлібозаготівлі. Україна з великими труднощами себе прогодовує. Більше того, доводиться надавати їй допомогу у вигляді подачі посівного матеріалу.

Сталін" [3, арк.28].

11.03.1929 року у листі Сталіна до Сирцова, Ейхе, Хатаєвича звучить категоричність щодо закупівлі хліба за кордоном, і більше того він наполягає продовжувати примусові хлібозаготівлі: "Ми не можемо ввозити хліб оскільки валюти мало. Ми все одно не ввозили б хліб, навіть при наявності валюти. Так як це підриває наш кредит за кордоном і поглиблює труднощі нашого міжнародного становища. Тому потрібно обійтись без ввезення хлібу чого б це не коштувало. А здійснити це неможливо без посилення заготівель. У нас говорять, про те, що у випадку подальшого падіння заготівель – взяти із місцевих запасів необхідну кількість хліба" [3, арк.39].

Наведені уривки із документів сталінського фонду – красномовне свідчення зумисного нищення української нації в умовах відсутності власної держави. Дослідникам є про що сказати громадськості "мовою документів" стосовно причин, організації та наслідків організованого голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні.

### Джерела та література

1. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 45.
2. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 46.
3. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 558. – Оп. 11. – Спр. 153.

### Summary

The content of unique documents, that concern Holodomor in Ukraine in 1932-1933 and which are saved in the funds of the Russian archive of socio-political history, is analyzed in the article.

**В. В. Іваненко**

## ФЕНОМЕН ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І МЕТАМОРФОЗИ ЕВОЛЮЦІЇ ЙОГО ПІЗНАННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

У 2005 р. в атмосфері неабиякого душевного піднесення на пострадянському просторі, в багатьох країнах Європи і світу відзначалося 60-річчя Перемоги над гітлерівським нацизмом у часи найзапеклішої з усіх воєн, будь-коли пережитих нашим народом і людством взагалі, – Другої світової та її невід’ємної, найважливішої складової – Великої Вітчизняної. І це абсолютно природно, справедливо, зважаючи на те, що у тій війні, як би сьогодні про неї не писали і не говорили, за великим рахунком, дійсно вирішувалася доля не лише СРСР як держави, а й усіх народів колишньої спільної для них Батьківщини, вирішувалася доля світової цивілізації, прогресу і демократії у цілому.

Ось чому для радянських людей та війна справді стала народною, священною, символом невмирущого ратного і трудового подвигу десятків мільйонів наших співвітчизників. Думається, не буде зайвим нагадати ці хрестоматійні істини, враховуючи, що далеко не всі нині ставляться до них із належною повагою та відповідальністю, силкуючись часом спростувати їх за допомогою надто сумнівних інструментів та аргументів. Доречними у даному контексті вважаємо всебічно обґрунтовані й виважені висновки відомого українського науковця в галузі воєнної історії професора М.В. Ковалю, сформульовані в його фундаментальній монографії «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)». «Переосмислюючи епоху Другої світової війни, – наголошує автор, – безглуздо заперечувати, що в масі своїй український народ сприйняв німецьку агресію як страшну загрозу для себе. Саме тому ця війна, яка розпочалася для нього з нападу Німеччини на Польщу й походу Червоної армії в Західну Україну, відразу ж після вторгнення Німеччини на територію Радянського Союзу стала визвольною, всенародною. У цій народній за своєю суттю війні мільйони українців захищали від іноземного поневолення не сталінський режим, а передусім власне життя, свої родини, домівки, культуру, спосіб життя, одне слово – Батьківщину». І далі: «Війна проти німецького фашизму дістала визначення визвольної, священної, Великої Вітчизняної. Ці прості, але сповнені глибокого змісту слова відбивали почуття багатьох мільйонів патріотів» [1, с. 84, 85].

Слід зазначити, що майже п’ятнадцять років існування незалежної Української держави стали часом формування принципово нового типу суспільства, яке рішуче відмовилося від колишніх тоталітарних засад у господарюванні, механізмах владарювання, світогляді й твердо стало на шлях демократії. Сказане повною мірою стосується і способів пізнання історичної дійсності, трансформації історичної самосвідомості та культури нашого народу.

Чи не найбільш дієвим індикатором сучасного стану розвитку цих процесів в українському домі слугує колективне сприйняття непростого воєнного досвіду середини ХХ ст. Недавній ювілей Перемоги з новою силою виразно зафіксував різні, часто полярні оцінки як минулої війни загалом, так і окремих її етапів, подій, явищ, історичних постатей. Особливо ж гострими й дотепер залишаються окремі національні аспекти війни, розділяючи суспільство, по суті, на непримиренні табори.

Саме тому уявляється актуальним історіософський аналіз цієї проблеми крізь призму формування культурних основ, кристалізації нових морально-духовних імперативів української політичної нації, що складається.

Нагадаємо, що історична культура – це не тільки сукупність світоглядних орієнтацій, уявлень, ідей, поглядів на історичний процес та знань про нього. Рівень історичної культури індивіда і всього соціуму багато в чому визначає систему цінностей, орієнтири в розумінні минулого і майбутнього, роль і місце суспільних, культурних, геополітичних координат у суперечливих умовах об’єктивної реальності.

Історичну культуру сучасного українського суспільства необхідно розглядати під кутом зору загальних культурно-політичних трансформацій. У тоталітарному суспільстві історична культура як така не являє собою самостійну сферу суспільного життя, вона значною мірою підпорядковується державно-політичним інтересам, формується й еволюціонує під впливом адміністративно-бюрократичного, ідеологічного, пресу. Ціннісні орієнтири, установки, історичні стереотипи відображають пануючу ідеологію, й водночас продукують несамоствільне сприйняття особистістю історичної дійсності. При цьому роль особистісного чинника в історичній культурі тоталітарного